

Tanulmány

„...NEMCSAK ÉN ÍROM E VERSET, ÉN IS VAGYOK A KÉZIRAT”

– Identitás és történelemkép Faludy György műveiben –

KISANTAL TAMÁS

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
egyetemi docens

kisantal.tamas@pte.hu

ORCID 0000 0002 2673 645X

“...It is not Just Me Who is Writing the Poem, but I am Its Manuscript as Well”

– History and Identity in the Works of György Faludy –

The essay examines the identity formed in György Faludy's autobiographical work, *Pokolbéli víg napjaim* [My Happy Days in Hell]. The other main question is why a massive cult formed around the book and its author in the late 1980s and the 1990s and what caused it to be forgotten later. It claims that *Pokolbéli víg napjaim* [My Happy Days in Hell] presented a kind of identity model and interpretation of history that fit well with the social and cultural expectations in late 1980s Hungary during the fall of communism. Using an anecdotal and picaresque-like style in portraying the communist dictatorship, the book shows the possibility of an autonomic, self-fulfilled, independent persona. The same concept of identity crystallized from the beginning of Faludy's career as a poet, writer, and translator. My essay focuses on narrative and fictional devices by which Faludy built his image and the historical concept implied by this identity construction.

Keywords: György Faludy, autobiography, self-image construction, depicting the communist dictatorship

Faludy Györgynek hívnak. Magyar író és költő vagyok. 1910-ben Pesten születtem. A berlini, a grazi, a bécsi és a párizsi egyetemekre jártam. Egyetemem után hazakerültem, meglehetősen ismert író lettem. 1938-ban emigráltam Párizsba, onnét Marokkón át az Egyesült Államokba kerültem, annak hadseregében szolgáltam a második világháború alatt. 46-ban hazajöttem Magyarországra. 50-ben hamis vádak alapján letartóztattak. A hírhedt recski táborba kerültem. 53-ban szabadultam, aztán 56-ban másodszor emigráltam, és azóta Angliában, Máltán, Firenzében, az Egyesült Államokban és Kanadában élek. Egyetemi tanár voltam és vagyok most is. Előadásokat tartok, könyveimből, írásaimból élek.

A fenti sorok a Böszörményi Géza és Gyarmathy Livia *Faludy György, a költő* című 1988-as dokumentumfilmjének kezdőmondatai. A Filmszemlén nagy sikerrel bemutatott riportban¹ az akkor már több mint három évtizede emigrációban élő és itthon tiltólistán szereplő művész vallott az életéről és recski raboskodásáról. Recsk, a Rákosi-korszak hírhedt lágere a rendszer enyhülése miatt ekkoriban kezdett széles körben témává válni. Böszörményi egykor maga is itt raboskodott, a '80-as években több filmben is foglalkozott a táborral – a Faludy-riport mellett ugyanebben az évben mutatták be a szintén a feleségével, Gyarmathyval készített *Recsk 1950–53 – Egy kényszermunkatábor története* című mozifilmet.

A film Faludy hazatérését is előkészítette, az idős költő már ugyanebben az évben Magyarországra látogatott, hogy a személyét övező hatalmas érdeklődésnek és a szabadabb politikai viszonyoknak köszönhetően 1989-ben végleg itt telepedjen le. 1989-ben látott napvilágot önéletrajzi kötetének, a *Pokolbéli víg napjaimnak* az első legális hazai kiadása is (a mű két évvel korábban szamizdatban már megjelent). Ezt számos más Faludy-kötet követte: újra kiadták legendás Villon-fordításait, valamint hozzáférhetővé váltak a börtönben és a kényszermunkatáborban született versek is. Vagyis Faludy hazatérése és itthoni sikertörténete párhuzamosan zajlott a magyarországi rendszerváltással. Már az is szimbolikus, hogy ismét nyilvánosságot kaphatott, hiszen 1956-os emigránsról van szó, akit a Rákosi-korszakban bebörtönöztek, így személye és életútja a korszak átalakuló emlékezetpolitikájában kiemelt funkcióra tett szert. Mindezt jól mutatja, hogy a Recski Szövetség delegáltjaként ott volt az 1989-es év talán legfontosabb emlékezetpolitikai eseményén, Nagy Imre és mártírtársai június 16-i újratemetésén.

Hazatérése után talán Faludy lett az utolsó olyan író, akinek kultusza szinte minden kulturális és politikai regiszterben – vagy azoktól függetlenül – működött. Hamar ráragad a „költőfejedelm” jelző, író-olvasó találkozásait tömegek látogatták. Ennek ellenére Faludy irodalomtörténeti recepciója azóta is meglehetősen ellentmondásos. Megjelentek ugyan monográfiák róla, de ezek leginkább a kultikus attitűdhöz kap-

¹ Kibővített szövege nyomtatásban is megjelent: BÖSZÖRMÉNYI Géza és GYARMATHY Livia, „Beszélgetés Faludy Györggyel”, *Medvetánc* [8], 1. sz. (1988): 255–279, 255.

csolódnak: vagy megerősítik azt (Pomogáts Béla és főleg Blénesi Éva könyvei), vagy alapvetően életrajzi szövegek, némi kultuszromboló (vagy a Faludy által is gerjesztett kultuszt a tényekkel összevető) attitűddel – ilyen Csiszár Gábor biográfiája.² Mint Kulcsár-Szabó Zoltán esszéjében kifejtette, a költővel foglalkozó irodalmárok kevésbé Faludy szövegeire, sokkal inkább a „Faludy-jelenségre” koncentrálnak, az életutat és a szerző kulturális szerepét művei kulcsának tekintve, rosszabb esetben összeroska az életrajzot az életművel.³ Emellett megfigyelhető, hogy manapság Faludy még inkább kiszorulni látszik minden kánonból: sem az akadémikus irodalomtörténet-írás, sem pedig a – jobb híján nevezzük így – regnáló politikai rendszer által támogatott rekanonizációs törekvések nem foglalkoznak túl sokat a szerzővel.⁴

Tanulmányom két fő kérdése, hogy miért és miként lett Faludy a rendszerváltás irodalmi közéletének egyik kulcsfigurája és szimbóluma, illetve mi az oka későbbi visszaszorulásának és kezdettől fogva felemás irodalomtörténeti kanonizációjának. Vagyis annyiban én is a „Faludy-jelenséget” vizsgálom, hogy elemzésem tétje nem annyira irodalom-, inkább emlékeztörténeti, amennyiben arra fókuszál, hogy Faludy bizonyos műveiben milyen közelmúlt- és történelemkép bontakozott ki, s ez mennyiben lehetett alkalmas a korszakban újraformálódó közösségi emlékezet repozicionáláshoz. Az alábbiakban elsősorban az író önéletrajzi sorozatának első darabjára, a *Pokolbéli víg napjaimra* fókuszálok,⁵ mivel a Villon-átköltéseken kívül talán ez a legismertebb Faludy-szöveg, s biografikussága révén legtöbb lehetőséget kínál történeti olvasatra.

A Pokolbéli víg napjaim személyiségkonceptiója

Faludy önéletírása először 1962-ben jelent meg angolul, Szász Katalin fordításában. Ahogy Csiszár Gábor aprólékos filológiai kutatásából kiderül, az eredeti, magyar nyelvű kézirat 1958 és ’61 között született egy londoni kiadó felkérésére. Ennek azonban nyoma veszett, ami azért fontos, mert az életrajzot magyarul először egy kanadai magyar nyelvű folyóiratban, a *Menorában* publikálták 1968 és 1971 között (Faludy ekkor már Torontóban tartózkodott). Ám a hazai szamizdat- és a ’89-es hivatalos kiadás az angol nyelvű szövegre támaszkodott, azt fordította le és dolgozta át a szerző.⁶ E három kiadás több tekintetben különbözik, eltéréseikre a későbbiekben bővebben kitérek. Felépítésük azonos, az önéletrajz öt része három nagyobb szerke-

² POMOGÁTS Béla, *Faludy György* (Budapest: Glória Kiadó, 1995); BLÉNESI Éva, *Olvass, bolyongj, szeress! A humanista Faludy önteremtése és világtéremtése* (Arad: Irodalmi Jelen Kiadó, 2011); CSISZÁR Gábor, *Faludy György* (Kolozsvar: Korunk Kiadó, 2020).

³ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „A kánon kiüresítése”, *Élet és Irodalom*, 1997. márc. 7., 15.

⁴ Bár mindkét oldalról időnként megfigyelhetők törekvések, például Balázs Imre József vagy (személyéből adódóan erős politikai felhangokkal) Orbán János Dénes révén.

⁵ A másik két rész már a szerző hazatelepedése után íródott: a *Pokolbéli napjaim után* 2000-ben, a *Pokol tornácán* pedig 2006-ban jelent meg.

⁶ CSISZÁR, *Faludy György*, 209–213.

zeti egységre bontható. Az első (a könyv első és második része, illetve a harmadik eleje) Faludy 1938 és ’45 közötti időszakát mutatja be: francia emigrációját, a háború kitörése utáni afrikai kalandjait, valamint amerikai éveit. A második egység (a könyv harmadik részének nagyobbik fele) az 1945 és 1950 közötti periódusról, a szerző Magyarországra való hazatéréséről és újságíróéveiről szól, a harmadik pedig (az önéletrajz utolsó két nagyobb fejezete) letartóztatását, fogva tartását az Andrassy út 60-ban, valamint a kistarcsai internáló-, illetve a recski munkatáborban töltött időszakot meséli el. A mű 1953-ban, Faludy és társai szabadulásával végződik.

Bár a szöveg elvileg önéletrajzi, de a műfaj egyik klasszikus, Philippe Lejeune-féle meghatározását alapul véve („[v]isszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig a magánéletre, különösképp személyiségének történetére helyezi”),⁷ nem felel meg minden kritériumnak. A leírás első fele érvényes: visszatekintő, a saját életről szól, s alapvetően a privát szférára koncentrál, azonban a klasszikus önéletírásokkal szemben itt nem a személyiségfejlődés kerül középpontba. Az elbeszélő kezdettől fogva kész, önazonos, nem fejlődik, nem változik, bár a körülötte zajló események hatnak rá, de személyiségének integritását nem befolyásolják. Sőt, az említett három nagyobb egység is különböző műfajú: míg az első rész leginkább pikareszk és utazóregény, a második, a háború utáni Magyarországon játszódó szakasz afféle szubjektív történelmi beszámoló, a harmadik pedig lágerszöveg.

A magántörténeket a történelem keretezi, ahogy a mű időkerete sem csak a privát élet érett férfikorának éveit öleli fel (Faludy a szöveg elején 28, a Recskről való szabadulásakor pedig 43 éves), hanem a 20. századi történelem legsötétebb másfél évtizedét is: a Csehszlovákiát feldaraboló müncheni egyezményrel indít és a Sztálin halála utáni átmeneti enyhülés időszakával ér véget. A három szakaszban azonban messze nem ugyanaz a történelem szerepe: az első, 1938 és 1945 között játszódó részben inkább csak háttér, az egzotikus kalandorozat beindítója. Az elbeszélő vallomása szerint azért emigrált, mert érezte a háború közeledtét, és mivel Magyarország a nácik szövetségese volt, egy várható konfliktusban nem akart német oldalon harcolni. A háború azonban közvetlenül alig érinti a könyvben előadott életutat. Franciaország német megszállása után Faludy Marokkóba menekült, és az afrikai történetek elbeszélését nagyjából a pikareszk műfaji szabályai működtetik: annak speciális kronotoposza szerint szerveződik, a kezdeti és végszituáció (az Afrikába érkezés és az USA-ba való továbbutazás) közti események önállóan funkcionálnak, ha nem életrajzi szövegről volna szó, akár sorrendjük is felcserélhető lenne. Sőt, a legfőbb szervező elv (nemcsak e részé, hanem az egész könyvé) az anekdota: a mű kisebb, gyakorta csattanóval végződő jelenetekre bomlik, amelyek a főszereplő életének és kalandjainak sokszínűségét hivatottak illusztrálni. A könyv hangneme a Faludy hazatérte utáni író-olvasó találkozókra emlékeztet: a költő mesél, adomázik, tréfás történeteket mond el kalandos életéről.

⁷ Philippe LEJEUNE, „Az önéletírói paktum”, ford. VARGA Róbert, in LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló*, ford. BÁRDOS Zsuzsanna et al., 17–46 (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2003), 18.

Nemzedékemből szinte mindenki emlékezhet a Faludy-estekre, vagy azért, mert személyesen vett részt ilyenben (jómagam egyetemistaként, kollégiumunk zsúfolásig telt nagytermében láttam a költőt), vagy televíziós közvetítésekből.⁸ E találkozásokon a 20. századi történelem keretezte Faludy anekdotáit, figurája pedig egyfajta összekötő kapocs volt más legendás alakokkal: József Attilától Einsteinig mindenkit ismert (és állítása szerint legtöbbjükkel közeli barátságban volt), a nézők úgy érezhették, maga a történelem kap szót általa – egy szörnyűségekkel teli, de mégis kalandos, sőt tréfás történelem.

Az önéletrajz afrikai epizódjai után a jóval rövidebb amerikai rész következik. Faludy az USA katonájaként részt vett ugyan a világháborúban, ám erről szinte semmit sem ír a könyv, sőt, a katonai szolgálat legfőbb indokaként nem a történelmi szituációt, nem is a külső kényszert nevezi meg, hanem saját választását. Mint írja, *életrajzi* megfontolásból döntött a háborúskodás mellett, mivel élettörténete szempontjából érezte fontosnak, hogy költőként és fegyverrel is szembeszáll a náci zsarnoksággal. Mint kifejti:

Folyton az járt az eszemben: lehetetlen, hogy éppen én, aki a demokráciáért folytatott küzdelmet magaménak, tulajdon erkölcsi kötelességemnek tartottam, aki versben és prózában, de még élőszóban is a szabadság eszméit hirdettem, aki a nácik esküdt ellensége vagyok [...] nem tehetem, hogy a szabadságért és a hazám felszabadításáért folyó küzdelemből kivonjam magam. [...] Pontosan tudtam, hogy ésszerűbb lenne, ha New Yorkban maradnék, és verseket írnék. Mégis elképzelhetetlennek – és mindenek előtt megengedhetetlennek – tartottam, hogy eljövendő életrajzíróim majd ezt írhasse: „A második világháborút Faludy György New York városában töltötte, és ez idő alatt több szép verset írt” – már ez is elég lett volna a pirongáshoz, ha az illető nem is teszi hozzá: „miután másokat oly sokszor és oly szívhez szólóan biztatott a szabadság védelmére”⁹

Azaz leginkább költői szerepe határozta meg életét: harcos szabadságpárti és náciellenes íróként *kellett* hadba vonulnia, saját életútját *kellett* úgy alakítania, hogy majdani biográfusai elmondhassák: szavaival és tetteivel is önazonos maradt. Vagyis Faludy olyan színre vitt elbeszélésként mutatja be életét, amelynél, ha nem is tehet szert kizárólagos szerzői szerepre, de legalább társszerzővé válhat. Hiszen szabad

⁸ Korabeli tudósítások szerint Faludy rendszerváltás előtti, általában emigráns magyarok által szervezett beszélgetései is ugyanígy működtek. Vö. például: [Szerző nélkül], „Faludy György költői estje”, *Californiai Magyarország*, 1976. jan. 30., 2; ZALÁN Magda, „Ének a betonból: Faludy György”, *Új Látóhatár* 28, 1–2. sz. (1977): 317–321.

⁹ Az idézetek a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján lévő (az 1988-as kiadásra épülő) változatból származnak. FALUDY György, *Pokolbéli víg napjaim* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010), hozzáférés: 2024.03.28, http://resolver.pim.hu/dia/Faludy_Gyorgy-Pokolbeli_vig_napjaim-faludy00690.

emberként nem hagyta, hogy a sors játékszere legyen, ő maga (illetve választott költői szerepe) formálta életét.¹⁰

E szerep nagyon hangsúlyos a műben. Faludy meggyőződéssel vallja, hogy ő a század egyik, ha nem a legnagyobb magyar költője, amelyet környezete is léptenyomon megerősít. Szinte bárhol jár, valaki már hallott róla és Villon-fordításairól, a háború utáni hazaútján Európa számos jelentős figurája szeretne vele találkozni, itthon pedig még az iránta amúgy ellenséges Rákosi Mátyás is pontosan tudja, hogy korszakos költőfejedelemről van szó. A könyv egy jelenete szerint ugyanis a kommunista diktátort felhőborította a születésnapjára írt tisztelegő kötet műveinek silány színvonala, ezért megüzente Faludynak, hogy egy hozzá írt verssel bizonyíthatná a rendszer iránti hűségét (ezt a költő persze visszautasította).

E szerepkoncepció nemcsak önéletírásában mutatkozik meg, hanem egész életművében is, pontosabban a *Pokolbéli víg napjaim* Faludy-figurája a költői, fordítói és tudósi munkásságában kibontakozó szerepek megtestesülésévé válik. Köztudomású, hogy Faludy első sikereit híres/hírhedt Villon-fordításaival érte el az 1930-as években. Ezek és később Heine-fordításokként megjelenő könyvei ugyanis nem törekedtek szövegűsége, inkább átköltések vagy a két szerző neve alatt publikált Faludy-versek voltak. Ezt ő maga sem titkolta, azzal indokolva tettét, hogy Villon szellemiségét akarta a ma emberének megmutatni, s ehhez számos korfüggő elemet aktualizálni kellett. Ráadásul szerinte ezt mások is megtették akkoriban, például Brecht (bár ő saját nevéen adta ki villonládait). Neves szerzők álarcában a cenzúrát is kijátszhatta, hiszen ami Faludy tollából túl merész, vallási, erkölcsi vagy politikai szempontból sértő lett volna, azt Villon vagy Heine tekintélye mögé bújva kimondhatta.¹¹ E magyarázatok azonban csak félig igazak. Amikor első Villon-versei a *Független Szemlében* megjelentek, Faludy fordítói megjegyzéseiben megvallotta ugyan, hogy igen szabadon bánt a szövegekkel, ám arról hallgatott, hogy némelyik konkrétan köszönő viszonyban sincs az eredetivel. Például a *Ballada a parlamenthez* című vers eredetije, a *Louange à la Cour ou requête à la Cour de Parlement* a legfelsőbb törvényszék kegyelméért könyörgő szónokias poéma, amelyből Faludy dacos, lázadó költeményt formált, ezzel a végszóval: „Ezért, ha a zsaruk a nyakadra hágnak, az urak előtt ne fogd be a pofádat”. Ráadásul Faludy a vershez írt jegyzetben elmesélte, hogy az akasztásra váró Villon balladájának parlamenti felolvasásakor a döntéshozók állva hallgatták végig a költeményt, majd megkegyelmezték a szerzőnek. A sztori

¹⁰ A „színre vitt elbeszélés” fogalmát Alasdair MacIntyre-től kölcsönözöm, vö. Alasdair MACINTYRE, *Az erény nyomában*, ford. BÍRÓNÉ KASZÁS Éva (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), 283–287.

¹¹ RÓNAY Mária, „Négyszemközt Faludy Györggyel”, *Literatura* 12 (1937. július 1.): 228–231. A portréfilmében már egyértelműen a cenzúra kicselezésével indokolta az átköltéseket. Vö. BÖSZÖRMÉNYI és GYARMATHY, „Beszélgetés Faludy Györggyel”, 256–257.

egyetlen apró szépséghibája, hogy sosem történt meg, sőt az eredeti Villon-szöveg egészen más attitűddel bír, a francia költő konvencionálisabb versei közé tartozik.¹²

Az átköltések hatalmas sikert arattak, egész Villon-kultuszt indítva el. Számos neves irodalmár bírálta is őket, a leghevesebben talán Devecseri Gábor, aki a *Nyugat*-ba írt vitriolos cikkében abban látta a siker titkát, hogy Faludy az akkori sznobizmust kielégítve a nagy francia költőt a kor átlagolvasóinak szellemi színvonalára „rángatja le”.¹³ A villoniádák kapcsán a kor eltérő fordításkonceptiói csaptak össze, és mindkét tábor ugyanazt az érvet hozta fel pozitívumként vagy negatívumként: Faludy aktualizált, kortársá tette a francia lírikust. Ez kétségkívül így van, az átköltések nemcsak (sőt nem elsősorban) az adott szerző szellemiségének közvetítéséről, hanem kortárs horizontból való újrafogalmazásukról szóltak. Sőt, Villon nemcsak kortárs lírikussá, hanem a Faludy által képviselt életeszmény egykori megfogalmazójává alakult át, így formálva a 15. századi költőt modern, a tekintélyekkel és a hatalommal bátran szembeszálló kalandorrá. Heine *Németország*-versein keresztül a korabeli náci német állapotokat bírálta, a Rabelais, Erasmus és egyéb általa fordított, megverselt vagy történeti életrajz tárgyává tett szerzők is ugyanazt a figurát formálják meg, akit Faludy a *Pokolbéli víg napjaimban* ábrázolt.

Valóság, fikció és elhallgatás az önéletrajzban

A szerző tehát az önéletírásban úgy mutatta be életét, hogy az idomuljon egész életművének személyiségéhez, és saját egyénisége is megfeleljen a villoni, heinei, erasmusi, rabelais-i eszményeknek – pontosabban Faludy által konstruált humanizmuskonceptiónak. A *Pokolbéli* első részeinek kalandorfigurája Magyarországra visszatérve is hasonló mentalitást képvisel, megalkuvást nem tűrő természete miatt vetik börtönbe, ám a fogság és a kényszermunka sem tudja megtörni. E narratíva konstruálásához azonban szükségképpen kozmetikáznia vagy egyenesen fikcionalizálnia kellett életútja bizonyos szakaszait és eseményeit. Sőt, ahogy korábban már említettem, egyes hangsúlyok az önéletírás különböző kiadásaiban is megváltoztak, ugyanis Faludy mindig az aktuális közönség ingerküszöbét és igényeit figyelembe véve formálta meg (és újra) az élettörténetét.

Ezt már Faludy 1988-as hazalátogatásakor is felrötták neki, kisebb közéleti vitát kiváltva, ám komolyabban nem veszélyeztetve a költő gyorsan feltámadó hírnevét és kultuszát. Ekkor ugyanis még csak a *Pokolbéli* szamizdatváltozatban volt elérhető, tehát a nagyközönség nem ismerhette a bírálatok tárgyát. Az egyik cikkben az irodalomtörténész Mihályi Gábor az *Élet és Irodalomban* publikált nyílt levelében lépett fel nevelőapja, Horváth Zoltán védelmében. A szociáldemokrata újságíró Horváthot, az 1940-es évek második felében a *Népszava* felelős szerkesztőjét Faludy kifejezetten

¹² Vö. „François Villon (1432–1470) versei. Fordította: Faludy György (Graz)”, *Független Szemle* 1, 6. sz. (1933): 3.

¹³ DEVECSERI GÁBOR, „Villon »átköltése«, *Nyugat* 30, 11. sz. (1937): 368–369.

ellenszenves figuraként mutatta be, aki besúgóként tevékenykedett a lapnál. Mihályi szerint nevelőapja nehezen lehetett „titkos spicli”, hiszen a *Népszavánál* teljesen nyíltan vállalta kommunista nézeteit. Másfelől Horváth későbbi, Faludyéhoz hasonló sorsát is kiemelte – 1949-ben ugyanis őt is bebörtönözték és csak 1956-ban szabadult. Mi több, Mihályi vissza is támadt, rámutatva, hogy habár saját magát Faludy feddhetetlennek és elveihez végig hűnek ábrázolta, az 1940-es évek második felében írott szövegei nem ezt mutatják. Közülük a legkínosabb egy 1949. szeptember 25-én a *Népszavában* megjelent vers, a *Nyolc szörnyeteg*. A dátum is fontos, ugyanis egy nappal korábban hirdették ki a Rajk-per nyolc fővádlojtjának ítéletét.¹⁴ A „nyolc szörnyeteg” egyértelműen a vádlottakra utal, akiket a vers a korszak propagandanyelvéhez igazodva ilyen sorokkal ábrázol: „...a tőke mérges üstjein, / pácolt nyolc pudvás múmia: / ha száz élet volt éltetek / holnapra el kell múlnia!”¹⁵

Azóta már többen rámutattak, hogy Faludy 1940-es évek második felében írt versei, cikkei és fordításai nagyjából megfeleltek a korszak átlagszínvonalának. Gyakran írt pártos műveket, s olyan fordításai is napvilágot láttak, amelyeket később nemhogy elhallgatott, hanem az emigrációban írt műveiben élcelődve idézte őket a primitív kommunista költészet példáiként (a fordító megnevezése nélkül természetesen).¹⁶ A Rajk-vers azért lehetett kifejezetten kínos, mert a *Pokolbéli víg napjaimban* központi szerepet játszik a per. Faludy az emigráció idejéből ismerte a kommunista politikust és bár nem tartotta nagyra, az önéletrajz szerint kezdettől fogva kételkedett a vádak jogosságában. Olyannyira, hogy személyesen is meggyőződött egy részletről: a vád szerint Rajk a paksi országút 116-os kilométerköve mellett lévő csőszkunyhóban találkozott a jugoszláv belügyminiszterrel, hogy megbeszéljék a magyar demokrácia megdöntésére irányuló titkos összeesküvésüket. Faludy elment a helyszínre, ahol semmilyen csőszkunyhót sem talált.¹⁷ Később a *Pokolbéli* egyik hosszú és igen hatásosan felépített jelenete mutatja be a Rajk-ügy főtárgyalásának napját, amikor a *Népszava*-szerkesztőség dolgozóinak meg kellett hallgatnia a per rádióközvetítését. Faludy erre nem hajlandó, így szerelmével, későbbi feleségével, Szegő Zsuzsával tüntetőleg a másik szobában marad. Ám a nyitott ajtón át-szűrődve is hallatszík Rajk vallomása, amelyben elismeri a csőszkunyhós találkozást. Ezután az elbeszélő a mondatok hatására érzett félelem lehetséges okait elemzi:

¹⁴ MIHÁLYI Gábor, „Az írástudók becsülete: Nyílt levél Faludy Györgyhez”, *Élet és Irodalom*, 1988. okt. 21., 5–6.

¹⁵ FALUDY György, „Nyolc szörnyeteg”, *Népszava*, 1949. szept. 25., 6.

¹⁶ CSISZÁR, *Faludy György*, 127–150; BALOGH Ákos, „Én-konstrukciók válsága Faludy György írásai-ban”, *Új Forrás* 47, 2. sz. (2015): 36–47.

¹⁷ A Rajk-per anyagának korabeli publikált változatában is szerepel, hogy Rajk 1948 elején „Klein Antal, horthysta földbirtokos Paks melletti vadászterületén” találkozott Rankovics jugoszláv belügyminiszterrel, „egy csőszházban”, illetve Rajk vallomásában megmutatták neki a 116-os kilométerkő és a csőszkunyhó fényképét, a vádlott pedig elismerte, hogy itt történt a találkozó. Vö. *Rajk László és társai a népbíróság előtt* (Budapest: Szikra Kiadó, 1949), 12, 59, 64.

Attól félek, hogy néhány nap múlva nekem is osztoznom kell Rajk, Justus, Horváth Zoltán sorsában, és nekem is hasonló bődült hülyeségeket kell majd vallanom nyilvánosság előtt – hogy például rendszeresen, és így ma délelőtt is, egy dunántúli kukoricás kellős közepén talákoztam Allan Dullesszel, az amerikai titkos ÁVO szolgálat vezetőjével, akitől utasítást kaptam Rákosi meggyilkolására, miközben cinkosom [...] az utat figyelte: nem jön-e az örökké éber ÁVO, vagy maga Rákosi Mátyás az út porában, hogy csínytevéseimet leleplezze? [...] Vagy az erkölcsi felháborodás hatalmasodott el bennem, mely a század elején, a Dreyfus-per idején Zolát, France-t, Martin du Gard-t elfogta, hogy át akarok szaladni a könyvtárszobába, hogy leverjem a rádiót, felugorjak az asztalra és ott tegyek vallomást Rajk ártatlansága mellett, és ne engedjem magam elhallgattatni, amíg engem is odaültetnek a vádlottak padjára?¹⁸

Utóbbi nem történt ugyan meg, de Faludy a szöveg szerint tisztában van az igazsággal, felháborítja a koncepciót, és ha más nem is tehet, legalább távolmaradásával tüntet. Máskor az önéletrajz szerint ennél többet is tett. Például írt egy Sztálint szapuló költeményt, megtanulta kívülről, aztán a Nemzeti Múzeum könyvtárában egy 1848-as napilapban hátulról kezdve minden oldalon aláhúzott egy betűt, így rögzítve a verset, amelyet a hazaúton összetépvé több csatornanyílásba dobott.¹⁹ Vagyis Faludy nemcsak bátor, de óvatos is – ellentétben például *Népszava* egy másik munkatársával, Vándor Györgyivel, akit Faludy „pézsmaitatú, penetráns természetű, álművelt, nagyképu kékharisnya”-ként²⁰ írt le. A szöveg szerint Faludy figyelmeztette a nőt, hogy hamarosan letartóztatják, mivel jó barátja a Rajk-per másik vádlottjának, Justus Pálnak. Ráadásul naplót vezet, amely másokra kompromittáló adatokat tartalmazhat. Vándor azonban nem hitt Faludynak, így amikor elfogták, az ÁVH könyvedén megkaparintotta naplóját. Ezt fel is használták a Rajk-perben: a peranyagban szerepel, hogy Vándori (sic!) Györgyit tanúként szembesítették naplója részleteivel, aki elismerte annak szerzőségét.²¹ Maga Vándor később másként emlékezett erre, 1988-ban rövid szöveget publikált a *Mozgó Világ*ban, amelyben a Faludy művében állítottakra reflektálva leszögezte: az ominózus napló sosem létezett.²²

Faludy csak Mihályi Gábor vádjaira reagált. Az *ÉS*-ben megjelent válaszában rögtön leszögezte: Villon-fordításainak publikálásától folyamatosan támadták – az erkölcs-

¹⁸ FALUDY, *Pokolbéli...*

¹⁹ Uo. Az 1988-as riportfilmben is szerepel a történet, ám ott már nem egy Sztálin-, hanem egy Rákosi-ellenes versről beszélt Faludy. Vö. BÖSZÖRMÉNYI és GYARMATHY, „Beszélgetés...” 260–261. Csiszár Gábor kétellyel fogadta a történet hitelét, legalábbis kutatásai nem támasztották alá az adott lapban jelölt betűk meglétét. Vö. CSISZÁR, *Faludy György*, 144–145.

²⁰ FALUDY, *Pokolbéli...*

²¹ *Rajk László és társai...*, 211.

²² VÁNDOR Györgyi, „Az állítólagos napló”, *Mozgó Világ* 15, 3. sz. (1989): 117. Vándor egyébként maga is publikált egy memoárt a letartóztatásáról és fogságáról, itt sem említi a naplót. Vö. Uő, *A rémület éjszakái* (Budapest: Dóvin Művészeti Kft., 1990) – a könyv eredetileg 1974-ben jelent meg Münchenben.

csőszök pornográfiával, a szélsőjobboldaliak nemzetellenességgel és kommunizmussal, később a kommunisták anarchizmussal, 1956-os emigrációját követően pedig az ott-honi hatalom hazaárulással vádolta. Faludy igyekezett Mihályi minden számonkérésére felelni, az ominózus *Nyolc szörnyeteg* című verssel kapcsolatban azonban elismerte: itt legfeljebb az mentheti, hogy az ellene irányuló akkori támadások miatt tett gesztust a hatalomnak. „A vers miatt mélységes szégyent érzek azóta is – jelentette ki –, és a legkevésbé ment, hogy szégyent már akkor éreztem, amikor megírtam.”²³

Két másik fontos elem van az élettörténetben, amelyekről a *Pokolbéli*, ha nem is hallgat, de egyikre sem helyez hangsúlyt: Faludy nemi identitásának, illetve származásának kérdése. Ma már közismert tény Faludy biszexualitása, ám ez csak az ön-életrajz későbbi verziójából derül ki egyértelműen. Míg az 1980-as évekbeli magyar változat félreérthetetlenül utal Afrikában egy Amár nevű fiatalemberrel folytatott szerelmi viszonyra, az angol eredeti sokkal szemérmesebb, nem utal köztük lévő testi kapcsolatra – ahogy a *Menora*-közlésben sem. Magyaráztatul szolgálhat, hogy Angliában csak 1967-ben szüntették meg a homoszexualitás büntethetőségét, a kanadai magyar–zsidó konzervatív lap olvasói pedig nem tolerálták volna az arab fiúval szexuális viszonyt folytató elbeszélőt.²⁴ A ’80-as évek végének Magyarországon felemás volt a helyzet: bár a szövegben már nyíltabban utal a kalandra, Faludy hazatérése idején akkori élettársa, Eric Johnson a költő titkáraként jelent meg a nyilvánosság előtt. Bizonyára egy kis szabadoság az afrikai kalandor egyik epizódjában egészen más tételt bírt, mint felvállalni, hogy második felesége halálát követően évtizedek óta egy férfivel él.²⁵

A másik, a koncepció szempontjából kardinálisabb elhallgatás Faludy származását érinti. Eredeti neve Leimdörfer György volt, asszimilált zsidó polgári családban született, 1923-ban keresztelkedett ki. A *Pokolbéli* angol változata és a magyar kiadásai sem hangsúlyozzák Faludy zsidóságát, bár apró utalásokból ki lehet következtetni. A legfeltűnőbb az a rövid mondat, amelyet a harmadik rész elején ír családja háborús sorsáról: „Húgomat, aki orvosnő volt egy elmeógyógyintézetben, Kun páter nyilasai fogták el és lőtték le, mint annyi más embert a vízpartról a jeges Dunába.”²⁶ Ezt még egyszer megemlíti, amikor az ÁVO-fogságában családjáról töpreng. Az angol változat itt fél mondattal hosszabb, leánytestvére halála mellett azt is elárulja, hogy nagybátyja és nagynénje is gázkamrában végezte.²⁷ A nyilasok által kivégzett

²³ FALUDY György, „Válasz Mihályi Gábornak”, *Élet és Irodalom*, 1988. nov. 18., 3.

²⁴ A témáról bővebben lásd GÁBOR CSISZÁR, „Wartime Memories from East and West: The Construction of George Faludy’s Gayness”, in Andrej ZAVRL és Alojzija SOSIČ, szerk., *Go East! LGBTQ + Literature in Eastern Europe* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020), 46–52, <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/view/197/294/5049>.

²⁵ 2002-ben vallott egy tévéinterjúban szerelmi életéről, amelyet azonban kérésére csak halála után mutattak be.

²⁶ FALUDY, *Pokolbéli*...

²⁷ A magyarban: „Húgomat Kun Páter nyilasai lőtték le a Duna partján”; az angolban: „...my sister had been shot into the Danube by the Hungarian Nazis, my aunt and my uncle had been gassed”.

lánytestvér közvetetten utal ugyan Faludy zsidóságára, ám az önéletrajzban ezt nyíltan nem mondja ki a szerző, sőt időnként kifejezetten leplezi származását. Amikor például az afrikai kalandok során Marrákesbe érkezve a helyi ortodox hitközségnél szállásolják el őket, és összekötőjük annyit kér, járjanak zsinagógába és színleg tartásuk az ortodox rítusokat – ám nekik fogalmuk sincs, pontosan mik ezek. Persze lehet, hogy Faludy valóban nem ismerte az ortodoxiát, ám a jelenet a zsidók világában való idegenségét hangsúlyozza.²⁸

Faludy későbbi állítása szerint angol kiadója kifejezetten kérte, hogy a második világháborúról ne sok szó essék a könyvben,²⁹ mivel Recsk-beszámolóként sokkal nagyobb újdonságértéke van. A *Menora*-változat már több hangsúlyt helyezett a zsidóságra, és Faludy kivett pár olyan részt az angol eredeti történetéből, amelyek egyes kommunista vezetők zsidó származását taglalták. Véleményem szerint a zsidóság elkenése is magyarázható a szöveg személyiségkoncepciójából. Hiszen a főszereplő európai humanista költő, szabad szellem, aki – a korábban emlegetett villonládát megidézve – „az urak előtt nem fogja be a pofáját”. Ezzel pedig nem férhetett össze a zsidósággal kapcsolatos áldozati attitűd, hiszen a származás adottság nem választható vagy alakítható. Zsidósága valamelyest az első rész kalandsorának értelmezését is felülírhatja, hiszen a nácik elől való menekülésben politikai meggyőződésén kívül bizonyára származása is közrejátszhatott.

A fentiekben felvázolt Faludy-féle identitás- és szerepkonceptió talán választ ad az életrajz többszöri átformálásának okára, ám arra még nem, hogy a rendszerváltás idején mi volt ennek a tétje. Mindehhez alaposabban meg kell vizsgálnunk az önéletrajz utolsó két részét és Faludy történelemfelfogását.

„Egy a csürhe: a porkoláb is azonos” – Faludy történelemképe

A költőt 1950-ben letartóztatták, és csak három évvel később szabadulhatott. A *Pokolbéli* két utolsó fejezete a kommunista atrocitásokról szóló beszámolók egyik első darabja, nagyjából egy időben jelent meg Szoltsenyicin regényével, az *Ivan Gyenyiszovics egy napjával*. Ugyanebben az évben egy másik magyar szöveg is napvilágot látott külföldön: Szász Bélának a Rajk-per egyik mellékvádlottjának *Minden kényszer nélkül* című beszámolóját Genfben adták ki (a szerző felesége fordította Faludy önéletrajását). A hrucsovi enyhülésnek köszönhetően itthon is megjelenhetett egy

(FALUDY, *Pokolbéli...*); illetve *My Happy Days in Hell*, ford., Kathleen Szasz (London: Penguin, 2010 [1962]), Kindle ed., Loc. 11.159.

²⁸ Az angol változat még ennél is erősebb, mert itt Faludy nyíltan kijelenti: „I haven't got a faintest idea about the Jewish rites”. (FALUDY, *My Happy Days*, Loc. 8.81). Csizsár Gábor doktori disszertációjában hangsúlyozza: igencsak valószínűtlen, hogy a 13 évesen kikeresztelkedett Faludynak leghalványabb sejtelme sem lett volna, mit takarnak a zsidó rítusok. Vö. CSISZÁR GÁBOR, *Költői szerepek és imázsalkotás Faludy György életművében*, doktori értekezés, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2006, 65–66.

²⁹ CSISZÁR, *Faludy*, 209.

magyar író GULAG-beszámolója: Lengyel József *Az igéző* című kötetében (1961) a címadó kisregény mellett más novellák is bemutatják az orosz munkatáborok világát (a szerző 1938 és 1955 között több szovjet büntetőtáborban is raboskodott). Vagyis Faludy könyvének angol változata olyan időszakban született, amikor a vasfüggöny mindkét oldalán szenzációnak számított a sztálinista rezsimek rémtetteinek bemutatása.

Faludy ábrázolásmódja azonban markánsan különbözik a többitől: míg azok célja a koncepciók perek működésének leírása (mint Szásznál) vagy a GULAG-hétköznapok ábrázolása (Szolzenyicin esetében, illetve részben Lengyelnél), addig a *Pokolbéli*, bár hosszan ír a kihallgatásokról, majd a lágervilág mindennapjairól, mégis máshova helyezi a fókuszot. Talán azzal lehet a különbséget megragadni, hogy míg a legtöbb lágerszövegben (a GULAG- és holokausztbeszámolóknak egyaránt) a szereplők *átvészeli* az eseményeket vagy áldozatul esnek az atrocitásoknak, addig Faludy műve alapvetően a *túlélésről* szól. A narrátor a fogságban is aktív marad, valamennyire szűk mozgásterében is megőrzi szabadságát. Méghozzá azért, mert a diktatúra mindennapjai és a rabság sem tudják semmissé tenni azt a kulturális hagyományt és értékrendszert, amelyben szocializálódott és amit képvisel.

E részekben mutatkozik meg leglátványosabban Faludy paradox módon ahistorikus humanista történelemszemlélete: a történelemben ugyanazok a mintázatok ismétlődnek, bizonyos morális és kulturális értékek a társadalom létrejöttétől fogva adottak, kikezdehetetlenek. Kicsit leegyszerűsítve: a történelem állandó harc a szellem emberei és a barbárság között. Különböző időszakokban eltérő kulturális erők képviselhetik e funkciókat, ám a séma ugyanaz – ezért lehetséges például, hogy a *Pokolbéli víg napjaim* főszereplője több ízben is kiemeli a náci és a kommunista rendszer hasonlóságát, sőt folytonosságát (amelyet többek közt a nyilasból ÁVH-verőlegény-nyé lett pribékek testesítenek meg). Ez a történelemszemlélet kezdettől fogva jellemző Faludyra, már a villonládák aktualizáló gesztusában ugyanez mutatkozott meg: a 15. századi francia lírikus „ugyanúgy nem fogta be az urak előtt a pofáját”, ahogy a ma embere sem teheti.

Egy másik példát hozva a *Pokolbéli* megírásának éveiből: az Eichmann-per idején Faludy az *Irodalmi Újság* nevű londoni magyar emigráns folyóirat főszerkesztőjeként hosszú cikkben értekezett arról, hogy mi a probléma az egykori náci bíróság elé citálásával. Érvelése meglepőnek tűnik, de a fentiek fényében logikus: szerinte már a nürnbergi per idején radikális hibát követtek el a jogászok, a háborús bűnök fogalmának megalkotásával ugyanis átalakították a római jogra épülő stabil rendszert. Ezáltal féltő, hogy a szisztéma önkényessé válik, egyes hatalmi érdekek pedig saját céljaikra használhatják fel azt. Vagyis Faludy nem azt állítja, hogy Eichmann nem érdemelt volna büntetést, egyszerűen nem lehet visszamenőleges hatályú törvényeket faragni, így ha a német nép annak idején nem lázadt fel Hitler és bűntársai ellen és nem ítélte el őket tetteikért, akkor e lehetőség később már nem érvényesíthető (az érvelés egyébként némileg hasonló Eichmann védőügyvédjének, dr. Servatiusnak az

okfejtéséhez). A cikk mai szemmel legfurcsább része az, amikor a szerző az Eichmann-pert Rajk elítéléséhez hasonlítja:

Azoknak az olvasóinknak, akik a második világháború után Magyarországon éltek, kár lenne folytatnom. Ha az első jogtalan letartóztatások és ítéletek után ők is tudták, mi szabadult a nyakunkba, úgy megértették Voltaire, Zola vagy France álláspontját; azt, hogy az ember magán és közléte közvetlen tartozéka a római jogrendnek, és ha ilyen nincs, az ember élete nem ér többé egy hajítófát. Ha ezt tudták, úgy alighanem a hajdani kommunista bel- és külügyminiszter tárgyalása és kivégzése hírénel ugyanazt a szégyent, kétségbeesést és felháborodást érezték, mint jómagam. E szégyen, kétségbeesés és felháborodás merőben jogi megfontolásokból táplálkozott. Nevezetesen abból, hogy Rajk felett nem azok ítéleztek, akiknek kellett volna, és nem azért, amiért kellett volna. Nem Rajkot sirattuk; a jogrendet.³⁰

Vagyis Faludy szerint a jog állandó, a második világháború eseményei sem írhatták felül a törvényeket. Érvéle azonban alapvetően történetietlen, hiszen adott, bizonyos korszakban és korszakra kidolgozott jogi kategóriák időtlenségét hirdeti, figyelmen kívül hagyva a jog alapvető társadalmi (adott kontextusban működő) funkcióját.³¹ Ráadásul hamis analógiára épül, a két per ilyen alapon nem összevethető. Még ha el is utasítanánk a háború után hozott törvények visszamenőleges hatályát, ettől még radikális a különbség, hiszen az egykori náci azért ítélték el, amit tett (az Endlösung szervezéséért), míg Rajkot azért, amit nem tett – hiszen terhelje bármennyi bűn az egykori minisztert, sohasem szövetkezett Rákosi megdöntésére Titóval.

Vagyis Faludy statikus történelemkoncepciója bizonyos örök és változatlan morális, jogi és kulturális kategóriákra épül. Mivel az önkényuralmi rendszerek ezeket semmisnek tekintik, a kultúra és az időtlen morál nevében küzdeni kell ellenük. Így válik az emlékiratban az ÁVH a korabeli barbárság képviselőjévé, amelynek tisztjei és verőlegényei nemcsak brutálisak, hanem buták és műveletlenek is, akiket a főszereplő könnyedén kijátszhat. Leglátványosabban, amikor az amerikaiaknak való kémkedéssel vádolt Faludy „elárulja” a vallatótisztnek, hogy az USA-ban két titkosügynök szervezte be: Edgar Poe százados és Walt Whitman őrnagy, főnökük egy Z. E. Bubbelt nevű sánta férfi volt (azaz maga Belzebub), a találkozó pedig a Long Island-i Babylonban a Ninive-utca 42-es szám alatt zajlottak. Az ÁVH-s tiszt csupán Babylonnál kezd kételkedni – pechjére azonban Long Islanden tényleg létezik egy ilyen nevű város. Megtörtént vagy sem az eset,³² önéletrajzbeli funkciója a fontos: az

³⁰ FALUDY György, „Hozzászólás az Eichmann-ügyhöz”, *Irodalmi Ujság*, 1960. júl. 1., 4.

³¹ Nagyjából ezzel érvelt a BBC magyar részlegénél dolgozó Katona Pál is vitacikkében: „Az Eichmann-ügy”, *Irodalmi Ujság*, 1960. augusztus 15., 12.

³² Az mindenesetre bizonyos, hogy Faludy már az 1950-es években terjesztette a történetet, Zsadányi Oszkár 1956. november 2-án az *Igazságba* írt cikkében emlegeti (bár kicsit másképp, itt Poe mellett

anekdota a rabtartók felett aratott kettős győzelemről szól. Hiszen szellemi fölénye révén „valóságként” találhatta e blöndit, sőt *túlélte* az ÁVH-pincéket, így *megörökítette* a pribékek ostobaságának történetét.

Faludy állítása szerint raboskodása idején is írt verseket, ez is a túlélőstratégiák közé tartozott. A költemények írószer híján fejben születtek, és Recsken fogolytársai is megtanulták őket. Az egyik ilyen szöveg, a *Széljegyzetek papír nélkül* mintegy esszenciálisan fogalmazza meg Faludy történelemképét. A vers egyik részlete szerint:

Mint máskor. Szájas humanistát,
lecsukatott a budai
basa. Nézem a tömlöc piszkát.
– Dögölj meg – szólnak csauszai.

Ezerhatszáz? hétszáz? vagy nyolcszáz?
Szabad szám messze elszaladt?
Mi a választék? Visz az osztrák:
börtön, hóhér, gályapad.

Világosra Spielberg, Lipótvár,
Buda? Ehhez képest egész
jó tömlöcök voltak. S Czuczornál
jobb verset írnom nem nehéz.

Orvos-hugomat innen küldte
Szálasi a halálba. Most
Rákosi tart itt. Egy a csürhe:
a porkoláb is azonos.

Sebaj! Mert megalázni engem
ily társaságban nem lehet.
Pofozhatnak, és én fejemben
tovább csinálom versemet.

Shakespeare és William Blake voltak az „amerikai beszerzők”). Vö. újraközlése: ZSADÁNYI Oszkár, „Shakespeare mint az amerikai kémelhárító tisztje”, *Literatura*, 1–2. sz. (1989): 247. Csiszár Gábor azonban megjegyzi, hogy a fennmaradt ÁVH-kartonon az áll, hogy Faludy Himmler Márton amerikai ezredest nevezte meg kapcsolattartónak (Csiszár, *Faludy*, 219). Martin Himmler létező figura volt, amerikai ezredeként a nyugatra menekült magyar háborús bűnösök letartóztatásában játszott szerepet. Később a magyar kommunista sajtó gyakori célpontja lett, a Rajk-perben is előkerült a neve mint amerikai kémé. Vagyis Faludy amennyiben Himmlert nevezte meg összekötőjének (vagy nevezte meg vele), csupán egy bevett narratívát mondott fel újra.

A vers magáért beszél: a „szájas humanista” állandó sorsa az üldöztetés. Ám ez nemcsak folyamatos szenvedéstörténet, hiszen tapasztalatából is művészet formálható. Ezzel kapcsolatos a vers zárata:

Akármi – én vagyok az úr itt.
Kínzóim sírja összedől.
Rímeim élnek. Körben húrrik
szállnak. Nem félek senkitől.

Egy gondom van, mely éjjelente
a nyálkás priccsen felriaszt:
hogyan nemcsak én írom e verset,
én is vagyok a kézirat.³³

Az utolsó sorok metaforája értelmezhető a konkrét szituációra vonatkoztatva, amennyiben a vers csak akkor marad fenn, ha szerzője túléli az eseményeket – hiszen rögzítési lehetőség híján egyedül ő örökítheti tovább. Másrészt arra is utal, hogy saját élete is költeményként funkcionál, hiszen sorsával ő maga is verse szereplői közé lép, egyszerre alanya, tárgya és médiuma a műalkotásnak.

Vagyis a *túlélés* több szempontból is feladat. A legtöbb 20. századi lágerszövegben megjelenő tanúi szerep morális kötelessége, hogy hírt adjanak az eseményekről, hiszen az elnyomók célja az áldozatok emlékezetének megsemmisítése, amely lehet tökéletes eltörlés (mint a holokauszt esetében) vagy „hamis emlékek” generálása (a sztálinista koncepciók perék koholt összeesküvései révén). A recski három év krónikája is a túléléstől szól, amelynek egyik legfőbb eszköze a rabok kulturális egységre épülő szolidaritása. A könyv tanúsága szerint a foglyok „önképző kört” is alapítottak, esténként tudományos előadásokat tartva, szépirodalmi műveket mesélve egymásnak, így segítve elő a szellemi szabadságot és a túlélést. Természetesen ennek is Faludy állt a középpontjában, legalábbis az önéletrajz szerint – bár az esténként tartott beszélgetéseket, illetve a költő példamutató, bajtársias viselkedését más hajdani recski foglyok is megerősítették.³⁴

Habár a „klasszikus” lágerszövegek általában az atrocitások egyéni átvészelésére helyezik a hangsúlyt, ahol mindenki magára van hagyva, és a táborokon kívüli világ morális törvényei alig érvényesek, ez nem kizárólagos jegy, a holokauszt-beszámolókból is fontos elem lehet a csoportszolidaritás (például Charlotte Delbo

³³ FALUDY György, „Széjegyzet papír nélkül”, in Uő, *Börtönversek 1950–53* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010), hozzáférés: 2024.03.28, <http://resolver.pim.hu/dia/PIMDIA39>.

³⁴ Vö. például NYESTE Zoltán, *Recsk: Emberek az embertelenségben* (New Brunswick: Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör, 1982), 53–56; BÖSZÖRMÉNYI Géza, *Recsk 1950–1953: Egy titkos kényszermunkatábor története* (Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2006), 219–228.

visszaemlékezéseiben), a GULAG-ábrázolásoknál pedig még gyakoribb.³⁵ Faludy művében a rabok szolidaritása nemcsak a túlélést segíti, hanem a fogvatartókkal szembeni morális, szellemi és kulturális fölényt is erősíti. A fogolyközösség „másik Magyarországként” szilárdulhatott meg, amelyet el lehet ugyan nyomni, elpusztítani azonban nem, szellemi attitűdjük révén megtörhetetlenek. Ahogy az önéletrajz egy helyén rabtársainak megfogalmazza, a tábor valahol az ideális társadalom mintaképe.

Ebben a táborban még mindig vagy ezerháromszázan élünk. Köztük legalább tizenöten, akik fegyverrel harcoltak a nyilasok és a német megszállók ellen, és akik megszöktek, mielőtt a halálítéletet végrehajtották rajtuk. Még vagy tízen, akik átálltak a Vörös Hadsereghez, mert magas pozíciójuk ellenére sem tudtak kiegészni Horthyval és Sztálinnal. Még egy tucat, aki régen zsidókat, nemrég apácákat és papokat rejtegetett, vagyis mindig az üldözöttek oldalán állt. [...] Sosem hittem, hogy ennyi igaz ember akad egész Magyarországon. Ha kesergék is, hogy ide kerültem, de most, épp gúzsba kötve is büszkeséget érzek. [...]

[N]agyon sokat tanultam itt. Nemcsak lelkem és testem viszonyáról, melyről odakint sejtelmem sem volt. De arról is, hogy mintegy választóívbe kerültünk. A gazemberek a nehéz körülmények közt még bitangabbakká züllöttek, míg a becsület aránya ebben a pizsokban még jobban ragyog.³⁶

A kommunista diktatúrában a foglyok képviselik tehát az igazi, kisebbségében is hitelesebb Magyarországot. Ezért is fontos, hogy az önéletrajz a szabadulással ér véget, ahogy a recski falusiak barátként fogadják be a frissen elengedett rabokat. Vagyis a könyv zárata a pokoljárás utáni feltámadást, a szellemnek a barbárság felett aratott győzelmét fejezi ki.

Zárszó, avagy Faludy és a rendszerváltás

A fentiek fényében talán érthető, hogy Faludy önéletrajza miért arathatott akkora sikert a rendszerváltás idején, és miért övezte kultusz az író figuráját. Ehhez első körben az kellett, hogy az önéletrajzi ént probléma nélkül azonosítsák a szerzői énnel, az oeuvre személyiségkonceptiójának szerepeit összemosás Faludy Györggyel, a költővel. Persze ő maga is mindent megtett ezért: az életrajz többszöri átírásával, a nyilvánosságnak szánt pózaival. Másfelől a hazatérő Faludy több, a rendszerváltás idején nagy szimbolikus értékkel bíró kulturális pozíciót is megtestesített: a hazájából elüldözött és visszatérő '56-os emigránst, a kommunista hatalom által bebörtönzött egykori rabot, akinek még a nyomát is törölni akarták a magyar kul-

³⁵ Ezzel kapcsolatban bővebben lásd Tzvetan TODOROV, *Facing the Extreme: Moral Life in the Concentration Camps*, ford. Arthur DENNER (London: Wiedenfeld & Nicholson, 1999), különösen: 31–43.

³⁶ FALUDY, *Pokolbéli...*

turális emlékezetből. Az előbb említett szerepekhez egy másik is kapcsolódott: a mártírköltő figurája – épp ezért lehetett fontos a Nagy Imre-temetésen való megjelenése. Ráadásul Faludy egy új, a rendszerváltás optimizmusában megformálódó mártírfigurát képviselt: akit elvei miatt bebörtönöztek, de túlélő, azaz győzedelmeskedett a rendszeren. Ugyanebből a szempontból nyer jelentőséget a zsidóság elhallgatása is, hiszen a holokauszt áldozatainak kulturális pozíciója összeférhetetlen a szereppel. A költő a Rákosi-korszakban tehetett ugyan megkérdőjelezhető dolgokat, de későbbi bebörtönzése felülírta ezeket, emigrációja révén pedig kivonta magát a Kádár-kor játszmáiból, így „tisztán” térhetett haza. Mi több, önéletrajza azt a „túléltek, voltak köztünk hősök és tiszta emberek”-attitűdöt hirdette, amelyre az 1980-as évek végi időszak identitáskonceptiója építhetett. Hiszen, amint arra a korszakban több szociálpszichológus is rámutatott, a rendszerváltás identitásválsággal is járt, amelyben bizonyos szerepminták – így például múltbeli elnyomás alatt felmutatott bátorság – modellértékűvé váltak.³⁷

A *Pokolbéli víg napjaim* szabadulásjelenetével párhuzamos funkciójú lehetett Faludy hazatérése 1989-ben, ám, mint tudjuk, sem az élettörténet, sem a történelem nem állt meg. A költő pozíciója is átalakult: az egykori recski fogolyból hamar kedves öregúrrá változva, aki író-olvasói találkozókra újra és újra elmesélte anekdotáit, a közönség pedig áhítattal nézte az embert, aki személyesen ismerte József Attilát, Karinthyt és Einsteint – mintha az utolsó közvetlen kapocs lenne egy rég elmúlt világgal. Figurája így vált nosztalgikusá, az általa képviselt szerep és személyiség-konceptió, humanista optimizmusa pedig egyre anakronisztikusabbá.

---

³⁷ Lásd például ERŐS Ferenc, „Rendszerváltás – identitásváltás”, *Magyar Tudomány* 98, 9. sz. (1991): 1104–1110; PATAKI Ferenc, „Társadalomlélektani tényezők a magyar rendszerváltásban”, *Valóság* 33, 6. sz. (1990): 1–16, különösen: 12–13.